

ilahiyat akademi

Sayı: 21, 2025, 1-23.

Issue: 21, 2025, 1-23.

Elmanın Kokusuna Yönelik Ortaya Konulan Tartışmaların Tarihsel Süreci

The Historical Process of the Discussions on the Fragrance of Apples

Alaattin Tekin

Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık Anabilim Dalı

Asst. Prof., Dicle University, Faculty of Theology, Department of Logic, Diyarbakır/Türkiye

alaatekin@gmail.com | ORCID: [0000-0002-7007-7746](https://orcid.org/0000-0002-7007-7746) | ROR ID: [0257dtg16](https://ror.org/0257dtg16)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
30 Temmuz 2024	30 July 2024
Kabul Tarihi	Date Accepted
25 Mayıs 2025	25 May 2025
Yayın Tarihi	Date Published
29 Haziran 2025	29 June 2025

İntihal

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır.
İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism

This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Alaattin Tekin).

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Alaattin Tekin).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf/ Cite as

Tekin, Alaattin. "Elmanın Kokusuna Yönelik Ortaya Konulan Tartışmaların Tarihsel Süreci". *İlahiyat Akademi* 21 (Haziran 2025), 1-23. DOI: [10.52886/ilak.1524545](https://doi.org/10.52886/ilak.1524545)
Tekin, Alaattin. "The Historical Process of the Discussions on the Fragrance of Apples". *Theological Academia* 21 (June 2025), 1-23. DOI: [10.52886/ilak.1524545](https://doi.org/10.52886/ilak.1524545)

Öz

Çalışma, antik ve orta çağda yetişmiş Helenistik dönem şârihleri arasında “Tekil/birey ya da tikel bağlı olduğu konusundan ayrılabilir mi yoksa ayrılamaz mı?” sorusu etrafında cereyan eden tartışma hakkındadır. Bilhassa tartışmanın fitilini ateşleyen ana argüman Aristoteles’in *Kategoriler* adlı eserinde cevher-araz kavramlarından hareketle tümel cevherin, “konuya söylenen” ile (ii) tikel arazın, “konuda bulunan” arasında vuku bulan yüklemleme meselesidir. Burada kendisinin “konuda bulunan” ile ilgili ortaya koyduğu açıklamalar sonraki süreçte şârihler arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu konu özelde elmanın kokusu, ateşin sıcaklığı ve Sokrates’teki beyazlık gibi empirik örnekler üzerinden genelde ise koku meselesiyle birlikte açığa çıkmıştır. Bu durum arazın mevcut konusundan fiziksel veya zamansal olarak ayrılabilmesine dair ileri sürülen betimin tartışılır hale gelmesine neden olmuştur. Bu tartışmalar aynı zamanda Aristotelesçi ontolojinin kategoriler teorisinin sınırlarını ve şârihlerin bu sınırları aşmak için geliştirdiği yaratıcı yorumları ortaya koyma girişimi olarak da kabul edilebilir. Bu açıdan şârihler konu hakkında Aristoteles’in ontolojik açıdan ele almaya çalıştığı cevher-araz ayrımı arasındaki temel farklılıkları irdeleyerek çeşitli itirazlar ileri sürmüşlerdir. Nitekim Aristoteles arazları ele alırken arazların içinde bulundukları şeyden ayrı olarak var olamayacağını belirtmesine rağmen özellikle elma ve diğer şeylerdeki kokuların bize konularından geliyor gibi olması ve bunların araz olarak değerlendirmesi konusunda bir belirsizliğin hâkim olduğu söylenebilir. Bu belirsizliğin giderilmesi adına Porphyrios ve Dexippus zaman çözümü, Ammonius son of Hermias akış çözümü, Simplicius ateş ve ısı üzerinden niteliksel açıdan çözümü ve Philoponus ise genel itibariyle hava ve su ortamı aracılığıyla açığa çıkan diosmik çözümü belirleyerek konuyu çözümlmeye çalışmışlardır. Zaman, akış ve diosmik çözüm önerileri sonraki süreçte Olympiodorus ve Elias tarafından doğrudan atıf yapılarak incelenmiştir. Simplicius döneminde standart bir problem haline gelen koku meselesi şârihlerin incelemeleriyle belli bir aşamaya gelmiş ve tercüme faaliyetiyle birlikte Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib ve İbn Sînâ tarafından incelenerek İslâm dünyasına aktarılmıştır. Ebü'l-Ferec konuya üç çözüm önerisiyle yaklaşmış ve ilk iki çözüm önerisi akış ve diosmik çözüme karşılık geldiğini aktardıktan sonra bunları çeşitli açılardan eleştirmiştir. Kendisinin doğru olduğunu kabul ettiği üçüncü çözüm cismanî intiba değil de ruhanî intiba çözümüdür. Onun bu çözümü savunması salt bir Aristoteles savunucusu olduğunu ortaya koymuştur. İbn Sînâ ise mevcut görüşleri eleştirdikten sonra kokunun hem akış hem de havanın dönüşümü ile iletildiğini belirleyerek telifçi bir yaklaşım modeli benimsemiştir. Bu yaklaşım, Helenistik akış teorisi ile diosmik teorisinin sentezini temsil eder ve empirik gözlemlerle desteklenir. Genel itibariyle ortaya konan görüşler *Kategoriler* üzerine yazılan şerhlerde incelenirse de Philoponus ve İbn Sînâ *Kategoriler Şerhi* dışında *De Anima/Ruh Üzerine* adlı esere yazdıkları şerhlerde de konuyu nefs/psikoloji alanına taşıyarak yeni ve orijinal bir bakış açısı ortaya koymaya çalışmışlardır. Ayrıca çalışma içerisinde bu meseleye dair yeni gelişen yaklaşımların etkisiyle söz konusu isimlerin kendilerinden sonraki süreci nasıl etkiledikleri ele alınacaktır. Zira bu yaklaşımlar sorunun doğası dikkate alındığında tartışmaların aslında nefis zeminine doğru evrildiğini gösterir. Nitekim bu hususta Aristoteles’in ontolojisinin bu şüpheden arındırılması adına nefis-mantık düşüncesinin ciddi bir şekilde incelenmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu hususlar göz önünde bulundurularak koku meselesi kronolojik bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Nefs/Psikoloji, Araz, Elma, Koku, Aristoteles, Helenistik Şârihler, Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib.

Abstract

The text is about the debate among ancient and medieval Hellenistic commentators around the question of “Can the singular/individual or particular be separated from its subject or not”. In particular, the main argument that fueled the debate is the issue of predication between (i) the universal substance, ‘what is said in the subject’, and (ii) the particular accident, ‘what is found in the subject’, based on the concepts of substance and accident in Aristotle’s *Categories*. Here, his explanations about ‘what is found in the subject’ led to serious discussions among the commentators in the following period. Moreover, this issue was revealed through empirical examples such as the fragrance of apples, the heat of fire, and whiteness in Socrates, in particular, and the issue of fragrance in general. This situation has caused the description if the accident can be physically or temporally separated from its present subject to become debatable. These discussions can also be regarded as an attempt to reveal the limits of Aristotelian ontology’s theory of categories and the creative interpretations developed by the commentators to overcome these limits. In this respect, the commentators raised various objections by examining the fundamental differences between the substance-accident distinction that Aristotle tried to deal with ontologically. As a matter of fact, although Aristotle states that accidents cannot exist apart from what they are in, it can be said that there is an ambiguity about the fact that the fragrance in apples and other things seem to come to us from their subjects and their evaluation as accidents. In order to resolve this ambiguity, Porphyrius and Dexippus tried to analyse the issue by determining the time solution, Ammonius son of Hermias the flow solution, Simplicius the qualitative solution through fire and heat, and Philoponus the diosmic solution, which is generally revealed through the air and water environment. Time, flow and diosmic solutions were analysed by Olympiodorus and Elias with direct references in the following period. The issue of fragrance, which became a standard problem in the Simplicius period, reached a certain stage with the analyses of the commentators, and with the translation activity, it was examined by Abū al-Faraj ibn at-Ṭayyib and Avicenna and was transferred to the Islamic world. Abū al-Faraj at approached the issue with three proposed solutions and criticized them from various angles and stated that the first two solutions corresponded to the flow and diosmic solutions. The third solution, which he accepts as correct, is the solution of spiritual impression, not corporeal impression. His defense of this solution revealed that he was a pure Aristotelian defender. Avicenna, on the other hand, after criticizing the existing views, adopted a combined approach model by determining that fragrance is transmitted by both flow and transformation of air. This approach represents the synthesis of Hellenistic flow theory and diosmic theory and is supported by empirical observations. Although the views put forward in general are analyzed in the commentaries on the *Categories*, Philoponus and Avicenna tried to put forward a new and original perspective by moving the subject to the field of nafs/psychology in their commentaries on *De Anima/On the Soul*. In addition, we will also examine how these names influenced the process after them with the influence of the newly developed approaches to this issue in the text. Considering the nature of the problem, these approaches show that the discussions have actually evolved towards the nafs/psychology. As a matter of fact, in order to purify Aristotle’s ontology from this form, it is necessary to seriously examine the idea of soul-logic. Considering these issues, we will evaluate the issue of fragrance in a chronological manner.

Keyword: Logic, Nafs/Psychology, Accident, Apple, Fragrance, Aristotle, Hellenistic Commentators, Abū al-Faraj ibn at-Ṭayyib.

Giriş

Bu makalede Helenistik dönem şârihleri arasında “Tekil/birey ya da tikel bağlı olduğu konusundan ayrılabilir mi yoksa ayrılamaz mı?” meselesini ele alacağız. Konunun tartışma süreci elmanın kokusu örneği üzerinden koku problemi ile açığa çıkmaktadır. Ayrıca bu konu Aristoteles’in (ö. MÖ 322) ontolojik açıdan ele aldığı cevher-araz ayrımı arasındaki temel farklılıklara yönelik bir saldırı olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Aristoteles arazları ele alırken arazların içinde bulundukları şeyden ayrı olarak var olamayacağını belirtmesine rağmen kokular konularıyla birlikte olmaları ve bunların araz olarak değerlendirilmeleri söz konusudur. Buna dair yapılan çözümlemelerin Porphyrios’dan (ö. 309) İbn Sînâ’ya (ö. 1048) kadar uzandığı söylenebilir. Bu yaklaşım, doğasında Aristoteles’in ontolojisini bu itirazlara yönelik reddiye yahut çözüm önerileri ortaya koyma girişimi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca şârihlerin yeni açılımlarla konuyu inceledikleri ve kendilerinin sonraki süreci de doğrudan/dolaylı bir şekilde etkilediklerini de söyleyebiliriz. Şârihlerin yaklaşımları sorunun doğası dikkate alındığında tartışmaların aslında nefs/psikoloji teorisi zeminine doğru evrildiğini de açığa çıkarmaktadır. Zira Aristoteles’in mantığı zihnin kanunları olarak görmesi ve bunu varlığın da kanunları olarak da doğrudan söylemesi onun ontolojisinin nefs-mantık ilişkisi içerisinde yeniden ele alınmasını elzem kılmaktadır. Bu gibi durumlar dikkate alınarak koku meselesini kronolojik bir şekilde değerlendireceğiz.

Koku meselesine dair bu tartışmanın çıkış noktasını oluşturan ana argüman Aristoteles’in *Kategoriler* adlı eserinde tümel cevherin, “konuya söylenen (*‘ala mevdu’in-*)” ile (ii) tikel arazın, “konuda bulunan (*fi-mevdu’in-*)” arasındaki görüşleri bağlamında vuku bulmasıdır. Zira kendisi “konuya söylenen” ile ilgili bir görüş serdetmediği fakat “konuda bulunan” ile ilgili beyanatlari sonraki dönem şârihleri arasında yoğun tartışmalara neden olmuştur.¹ Söz konusu eserin 1a24-25 numaralı pasajı, genel itibariyle arazın betimini de açığa çıkarmaktadır. Bu pasajın tanım mı yahut betim mi olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Philoponus (ö. y. 570)², bunun tanım olarak benimsenmesi gerektiğini ifade ederken Ammonius (ö. y. 517/526) ve Ebü’l-Ferec (ö. 1043) gibileri de bunun tanım olmadığını belirtmişlerdir.³ Zira şârihler arasında elmanın kokusu, sarımsağın kokusu, balın tatlılığı ve ateş gibi örnekler arazın aşağıda vermeye çalıştığımız tanımını devre dışı bırakmaktadır. Benzer bir şekilde siyahın bağlı olduğu konudan ayrılması konusunu ortadan

¹ Aristoteles, *Kitâbu’l-Makûlât Mantiki Aristo (İçinde)*, nşr. A. Bedevî (Beyrut: Dâru’l-Kalem, ts.), 34; Aristoteles, *Kitâbu Kâtiguryâs ev Kitâbu’l-Makûlât en-Nâssû’l-Kâmil li Mantiki Aristo (içinde)*, nşr. Ferid Cebr (Beyrut: Dâru’l-Fikri’l-Lübânî, 1999), 27-33; Aristoteles, *Organon I Kategoriyalar*, çev. Hamdi Ragıp Atademir (Ankara: MEB, 1989), 2.

² Philoponus, *On Aristotle Categories 1-5*, çev. M. Tweedale R. Sirkel-J. Harris (London: Bloomsbury, 2015), 70-71.

³ Ammonius, *On Aristotle’s Categories*, çev. G. B. Matthews S. M. Cohen (London: Bloomsbury, 2014), 36-37; Ebü’l-Ferec Abdullah İbnü’t-Tayyib, *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag (Abdallâh Ibn At-Tayyib)*, nşr. Cleophea Ferrari (Boston: Brill, 2006), 66; Ebü’l-Ferec Abdullah İbnü’t-Tayyib, *eş-Şerhu’l-Kebîr li-Makûlâtî Aristo*, nşr. Ali Hüseyin el-Câbirî (Dimeşk: Dâru’t-Tekvîn, 2010), 125.

kaldırırken Sokrates'in bir yerden başka bir yere intikal etmesi konusunu/varlığını ortadan kaldırmamaktadır. Bu durumda beyaz, arazi olduğu şeyin konusundan ayrılırken varlığını da ortadan kaldırması nedeniyle arazın betimine mutabık olmadığı görülür. Zira arazın ortaya konulan betimi ya da tanımı ya tanımlanan ya da betimlenen her şeyin geçerli olabilmeleri için tanımlanan veya betimlenen şeylere uygun olması gerekmektedir. Örneğin kokusal nitelikler, duyarımıza ulaştığı vakit konularından ayrılır ve bize ulaştığı için bunlar da arazdırlar. Bazı arazlar da konusundan ayrılabilir ve onun kurucusu olabilir. Bu durumda arazın betimi bazı arazlarla örtüşmeyebilir.⁴

Aristoteles *Kategoriler*'in 1a24-25'te belirttiği pasajında “konuda bulunan” üzerine yani arazın betimi şeklinde vermiş olduğu pasaj şu şekilde açıklanabilir;

(i) “Belirli bir şeyde parçası olarak ait olmayan ve (ii) bulunduğu şeyden ayrı olması imkânsız olandır.” şeklinde iki parça olarak sunulabilir.⁵

Bu pasaj son yıllarda yoğun bir şekilde tartışma konusu olmuştur. Tartışmanın düğüm noktasını pasajın (ii) “Bulunduğu şeyden ayrı olması imkânsız olandır.” ifadesi oluşturmaktadır. Arazın “konuda” söylenmesine gelince, o kendisinden bağımsız değildir. Onun varlığı başka bir şeye muhtaçtır. Bunlardan bazıları belirli bir beyazın Sokrates'te mevcut olması gibi tekil ve bazıları da tümeldir.⁶ Zira geleneksel yoruma göre bir şeyin bir konuda bulunması ve ondan ayrılması imkânsız ise bu durumda, örneğin Sokrates'te olduğu gibi, ancak Sokrates'ten ayrı olarak var olamıyorsa tekil/şahsî olan şeydedir. Ebü'l-Ferec'e göre bölünürse bozulacağı anlamında bölünemez olduğu söylenen tekil kavramının konuda söylenen olması ona ait özelliklerin başka hiçbir tekil şahısta olamayacağı anlamına gelir.⁷ Sokrates'teki beyazlık ne Platon'da ne de başka hiçbir fertte bulunamaz. Çünkü tekil olarak kastedilen şey parmakla işaret edilen tekillerdir. Bu tekillerin de hiçbir zaman bir konuya yüklenmeleri söz konusu değildir. Platon gibi tekil bir cevher ne bir konuya yüklenir ne de bir konuda yüklenir. Ayrıca konularının parçası olmayan arazlar, içinde bulundukları şeyden ayrı olarak var olamazlarsa, bir yerde bulunan ama o yerin bir parçası olmayan ve bir yerden ayrı olarak var olamayan Sokrates nasıl olur da bir araz değildir? Çünkü belirli bir cismin arazları o cisimden ayrılıp başka cisimlerde var olamazlar, oysa Sokrates bir yerden ayrı olarak var olamazken, içinde bulunduğu belirli bir Sokrates her zaman bir yeredir, ancak daha önce bulunduğu yerden ayrılır ve farklı yerlerde bulunur, oysa bir araz hiçbir şekilde

⁴ Porphyrios, *On Aristotle Categories*, çev. Steven K. Strange (London: Bloomsbury, 2014), 62-63; Dexippus, *On Aristotle Categories*, çev. John Dillon (London: Bristol Classical Press, 1990), 53; Ammonius, *On Aristotle's Categories*, 37-38; Simplicius, *On Aristotle's Categories 1-4*, çev. M. Chase (New York: Duckworth and Cornell University Press, 2003), 62-64.

⁵ Murat Kelikli, *Aristoteles Kategoriler II Konu Hakkında ve Konuda* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2019), 49.

⁶ Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâtî Aristu*, 119; Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *Der Kategorienkommentar Von Abû l-Farag*, 63.

⁷ Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *Tefsîru Kitâbi Îsâgûcî li Furfürîyûs*, nşr. Kwame Gyekye (Beyrut: Dârul-Meşrik, 1975), 75-76; Alaattin Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2023), 111.

bulunduğu yerden ayrılamaz. Bununla birlikte araz “şu kalem” ve “bu defter” gibi bir konuya söylenmez ama bir konuda söylenir.⁸ Tüm bu bilgiler ışığında Aristoteles’in kategorilere yönelik ortaya koyduğu bu görüşler sonraki dönem şârihler tarafından yorumlanmıştır.

1. İslâm Öncesi Dönem (Helenistik Şârihler)

1.1. Porphyrios

Koku meseline yönelik yapılan açıklamaların, Porphyrios’un yaklaşımları üzerinden sonraki süreci etkilediğini ifade edebiliriz. Porphyrios’a göre Sokrates her zaman bir yerdedir, ancak daha önce bulunduğu yerden ayrılabilir ve farklı yerlerde bulunabilir, oysa bir araz hiçbir şekilde bulunduğu yerden ayrılamaz. Ama bir elmanın kokusu ve tatlılığı ondan açıkça ayrılabilirken, arazların konularından ayrı olarak var olamayacaklarını iddia etmek absürt bir durumu ortaya koymaktadır. Fakat Aristoteles arazların konularından ayrılamayacağını söylemediğini aksine Porphyrios bunu zamansal açıdan yorumlayarak bu durumu “içinde bulundukları şeyden ayrı olarak var olamayacaklarını” kastettiğini belirtir. Ona göre bir şeyden ayrı olmak başka bir şeydir, bir şeyden ayrı olarak var olmak başka bir şeydir. Yani Porphyrios bu ifadenin açılımını, içinde bulundukları şeyden ayrı olarak var olamadıklarını fakat içinde bulundukları şeyden ayrı olarak var olamayacaklarını zamansal açıdan belirtmeye çalışıyor. Ona göre koku, içinde bulunduğu şeyden ayrılabilir, ancak ayrı olarak ve kendi başına var olması söz konusu değildir. Çünkü konusundan ayrılması durumunda ya varlığı sona erer ya da başka bir konuya taşınabilir.⁹

1.2. Dexippus

Benzer bir yaklaşım da Iamblicus’un (ö. 325) öğrencisi olan Dexippus (ö. y. 350) tarafından da çözüm olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ona göre koku elmadan ve gülden ayrılabilirken, bir konuda olanın içinde olduğu şey olmadan var olamayacağını söylemek saçma olmaz mı? Çünkü şarap içildikten ya da sarımsak yenildikten sonra kokunun kalması gibi çoğu nitelikler, onlara ilk olarak sahip olan şeyler artık yok olduktan sonra da varlıklarını sürdürebilirler. Zira koku, elma yahut güllerden ayrılabilir ama kokunun onlardan ayrı olarak var olması söz konusudur. Bu durumda koku ya ortadan kalkar ya da başka konulara taşınır. Bu durumu Porphyrios gibi kendisi “Bir şeyden ayrı olmak başka bir şeydir, bir şeyden ayrı olarak var olmak başka bir şeydir.” şeklinde ele alarak daha önce elmada bulunan kokunun havada yayılarak konusunu değiştirse bile yine de farklı zamanlarda çeşitli

⁸ Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 60; Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâtî Aristu*, 114; Alaattin Tekin, *Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*, 227-234.

⁹ Porphyrios, *On Aristotle Categories*, 63.

konularda bulunabildiğini ve hiçbir şekilde arazların tanımına zarar vermediğini belirtmeye çalışır. Kısacası Porphyrios ve Dexippus zamansal açıdan yaklaştıkları bu konuyu açmılayarak mevcut arazın tanımını/betimini çürütmeye yönelik bir durumun söz konusu olamayacağını ifade etmeye çalışırlar.¹⁰

Kısacası hem Porphyrios'un hem de Dexippus'un görüşü niteliğin geçmişte bir konuda olduğunu ancak şimdi başka bir konuda olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca bu durum, niteliğin tamamen bağımsız olmadığını, sadece konudan konuya aktarılabilirliğini de vurgulamaktadır. Ancak bu çözüm ileride görüleceği üzere bazı şârihler tarafından niteliklerin hareket etmesi gibi bir durumu ortaya çıkardığı için eleştirilmiş ve bu çözüm önerisi terk edilmiştir.

1.3. Ammonius son of Hermias

Yaptığı çalışmalarla İskenderiye Felsefe Okulunun aktif bir şekilde varlığını sürdürmesine yardımcı olan ve yetiştirmiş olduğu öğrencileri sayesinde bir geleneğin oluşumuna öncülük eden Ammonius son of Hermias, Aristoteles'in mantık alanındaki eserlerine şerh yazarak bu hususta yeni bir yaklaşım sergilemiştir.¹¹ Özellikle araz meselesini *Kategoriler Şerhi*'nde ele alarak konuya hem Porphyrios ve Dexippus'un çözüm olarak geliştirdikleri zamansal yorumu aktarmakla beraber yeni bir çözüm daha geliştirdiğini ifade edebiliriz.¹²

Ammonius öncelikle arazın tanımına yönelik itiraz edenlerin görüşlerini ele alır ardından iki çözüm önerisinde bulunur. Ona göre bazıları arazın, konunun cevherini oluşturmadığına ve ortadan kalktığına da konusunun zarar görmediğine dair geliştirilen bu gibi yorumların tanımın başka şeylere de uyduğunu söyleyenlere yöneliktir. Ancak bunun tüm arazları değil de sadece ayrılmaz arazları tanımladığını belirtirler. Dolayısıyla elmadaki koku ayrılabilir ve bize elmanın kokusu elmadan uzaktan gelse bile yine de o bir arazdır. O halde koku, konusundan ayrılabilirse, araza yönelik ortaya konan tanım bu tanımla kavranamaz.

Ammonius bu sorunu iki şekilde çözüme kavuşturduğunu belirtir. Birincisi, Porphyrios'un geliştirdiği zamansal çözümdür. Kendisi bu çözüme çok fazla itibar etmez sadece konuyu aktarır. Fakat ikinci çözüm olarak geliştirdiği argüman daha önemlidir. Buna akış/yayılma çözümü de denilebilir. Bu yayılmanın avantajı örneğin elma bizden uzak bir yerde olsa bile kokunun bize nasıl geldiğini açıklamak için intikalin/yayılmanın gerekli olmamasıdır. Yani elma odanın öbür ucundayken kokunun bize nasıl geldiğini açıklamak için intikalin bir önemi yoktur. Akış çözümünde elmanın bir kısmı kokuyla birlikte uzaklaşmasından dolayı kokunun

¹⁰ Dexippus, *On Aristotle Categories*, 53.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Alaattin Tekin, "Ammonius Son of Hermias ve Okulunun İslâm Dünyasına Aktarımı", *Oksitendalizme Giriş (İslam Medeniyetinde "Öteki": 9-13. Yüzyıllar)*, ed. Fadıl Aygan vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2023), 405-422.

¹² Ammonius, *On Aristotle's Categories*, 38-39.

kendisi elmanın bir kısmı üzerinde havada yayılır ve böylece koku elmadan ayrılmadan bize ulaşır. Ammonius bu akış çözümünü şu üç delille desteklemeye çalışır;

(i) Bir süre sonra elmanın büzüşmesi, elmanın özünün bir kısmının kokuyla birlikte taşındığını/yayıldığını gösterir. (ii) Pis kokulu bir yerden geçerken burun deliklerimizi bir bezle kapatır ve pis kokunun olmadığı havayı soluruz. Bezin kalınlığı nedeniyle pis kokuyu solumayız. Ancak bezin ince olması durumunda havanın onun içinden geçerek kötü kokuyu solumamıza neden olabilir. (iii) Tütsüden çıkan dumanların sürekli yayılması ve konusu olan maddenin kalınlığı nedeniyle görünür hale gelmesi söz konusudur.¹³

Ammonius bu üç delili ortaya koyduktan sonra özellikle elmanın büzüşmesine yönelik ileri sürdüğü argümanına birileri tarafından “Elma, hâlâ ağaçtayken büzüşme olmaksızın kokmaya başlamasına rağmen yine de büyümeye devam eder.” şeklinde bir itirazda bulunulabileceğini de ifade eder. Bu itiraza Ammonius, beslenme yoluyla elmaya daha fazla cevher eklendiğini ve taşınan özün yerini aldığını savunarak buna yanıt verir.¹⁴

Genel itibariyle Ammonius’un ortaya koyduğu akış çözümü, koku gibi niteliklerin, elma örneğinde görüldüğü üzere konusundan küçük parçacıklar halinde ayrılıyor ve bu parçacıklar üzerinden başka bir konuya taşınıyor. Böylece koku, konusu olduğu parçasıyla varlığını sürdürüyor ve tamamen ondan ayrılmıyor. Bu çözüm, elmanın büzüşmesi gibi gözlemlenebilir olgularla da destekleniyor.

1.4. Simplicius

Ammonius’un bir diğer öğrencisi Simplicius (ö. 565) da *Kategoriler Şerhi*’nde koku problemini çözüme kavuşturmak adına çeşitli çözüm önerilerinden biri olarak akış çözümünden bahsetmektedir. Porphyrios’un zaman çözümüne karşı gelen Simplicius’un bu konuya üç farklı çözüm önerisinde bulunması dikkate değerdir. Zaman çözümüne karşı çıkmasının temel nedeni kokunun başka bir konuya taşınmakla birlikte kendi konusundan da çıkması şeklinde yorumlar. Ardından diğer çözüm önerilerini sıralar: Ona göre her kokunun ve bu türden tüm arazların kendi özleriyle birlikte var olduğunu ve asla ondan uzaklaşmadığını söylemek daha iyidir. Bu sebepten ötürü (i) madde bir anda gerilir, seyreler ve diğer maddeler arasında dağınık ve (ii) başka bir zamanda, sürekli ve doğal olarak değişime uygun olan şeyleri kendi içinde değiştirir; bu durum ateş örneğinde açıkça görülür. Çünkü tüm maddeye yayılan şey ilk kıvılcım değildir aksine ondan hızla yayılan alettir. Bu durumda arazların asla kendi özlerinden ayrılmaları söz konusu değildir. Zira koku bir araz olsa da yine de elmadan ve tütsüden havaya ve giysilere, balın tatlılığı ballı suyun tamamına geçmesi, sarımsak ve turp gibi bazı yiyeceklerin de mideye

¹³ Ammonius, *On Aristotle’s Categories*, 38.

¹⁴ Ammonius, *On Aristotle’s Categories*, 38-39.

girdikten sonra değişime uğradığında, kötü kokuların onunla ilişki kuranlar için belirgin hale gelmesi söz konusudur.¹⁵

Simplicius bu çözümünden sonra ikinci bir çözüm daha ortaya koyar. Kendisi kokunun bir araz olarak değerlendirilmemesi gerektiğini aksine kokunun bir nitelik olduğunu belirterek konuya yaklaşır. Ona göre elmanın kokusu ve tütsü, sûretin tamamlayıcılarıdır ve bir konuda olduğu gibi tamamlanmış olanın içinde oldukları söylenemez. Bu durumda elmanın kokusu arazların tanımı için bir tehdit oluşturmamaktadır. Koku, elmanın sûretinin bir parçası olduğu için tanımın koşullarından ilki olan “bir parça olarak değil” koşulunu karşılayamaz. Ayrıca bazı maddelerin de bu tür kokularla birlikte taşındığını, bu duruma elmanın büzüşmesi ve tütsü yakımını örnek göstermektedir.¹⁶ Simplicius bu bölümü Ammonius'un akış çözümüne özet bir şekilde atıfta bulunarak ve mevcut argümanları belirterek konuyu bitirir. Ayrıca elmanın kokusunun Simplicius zamanında standart bir problem haline geldiğini de ifade edebiliriz.¹⁷

Simplicius, bu tartışmaya öncekilerin görüşlerine de atıfta bulunduktan sonra kendisi de üç açıdan katkıda bulunduğu söylenebilir. Özellikle kokuları araz olmaktan ziyade nitelik olarak belirlemesi ve niteliklerin asla konularından ayrılmadığını savunan daha katı bir yorum önerisinde bulunması dikkate değerdir. “Ona göre koku gibi nitelikler ya konunun sûretinin bir parçası ya da konunun kendisinin genişleyerek niteliği taşımasıdır.” Örneğin, ateşin ısısının kaynağından uzaklaşması, ateşin kendisinin genişlemesiyle açıklanır. Ayrıca, kokunun elmanın sûretinin bir tamamlayıcısı olduğunu ve bu nedenle konunun parçası sayılabileceğini savunur.

1.5. Philoponus

Ammonius'un bir diğer öğrencisi olan Philoponus da *Kategoriler Şerhi*'nde hocasını tekrarlamaktan öteye geçmemektedir. Sadece hocasının bez argümanına yapılan bir itiraza karşı bir ekleme yapmıştır. Ona göre eğer bazen bir bez sürülmesine rağmen hala kötü bir kokuyu içimize çektiğimiz oluyorsa, bunun nedeni ya bezin kaymış olması ya da kokunun geçişine izin verecek şekilde konumunun değişmesi ya da güzel kokulu buhar/yayılım etrafa üflenmiş ve böylece bezden geçecek kadar seyrelemiş olabilir.¹⁸ Ammonius gibi Philoponus da akış çözümünü zaman çözümüne tercih edip etmediğini doğrudan dile getirmez. Ancak daha sonra, konunun ele alınacağı kaynak farklı bir alana doğru evrilmeye başlayarak meselenin mantık-nefs ilişkisi içerisinde incelenmeye gittiği görülmektedir. Özellikle Philoponus *On Aristotle On The Soul (De Anima/Ruh Üzerine) Şerhi*'nde¹⁹, kendisi akış

¹⁵ Simplicius, *On Aristotle's Categories* 1-4, 63-64.

¹⁶ Simplicius, *On Aristotle's Categories* 1-4, 64.

¹⁷ John Ellis, “The Trouble with Fragrance”, *Brill* 35/3 (1990), 295.

¹⁸ Philoponus, *On Aristotle Categories* 1-5.

¹⁹ Philoponus, *On Aristotle On The Soul*, 2.7,12, çev. William Charlton (London: Bloomsbury, 2014), 77-79.

çözümünün Aristoteles'in *Ruh Üzerine* adlı eseri ile çeliştiğini fark eder.²⁰ Çünkü Aristoteles'in teorisinde, Philoponus'un anladığı şekliyle, ortamın yalnızca kokuların faaliyetlerini cisimsiz olarak aktarması beklenir.²¹ "Koku, hava veya su gibi bir iletici ortam aracılığıyla, yani diosmik bir ortamda yayılır." Tıpkı görme söz konusu olduğunda bu kapasitenin "saydam", ses söz konusu olduğunda ise "koku-ötesi" olarak adlandırılması gibi. Ancak koku, güzel kokulu nesnelerden çıkan sıvılar aracılığıyla gerçekleşiyorsa, hava ya da su artık bir ortam olarak işlev görmez. Koku nesnelerinin kendileri yalnızca hava ya da su tarafından duyu organına taşınır ve koku bu durumda temas yoluyla gerçekleşir ki bu da Aristoteles tarafından açıkça reddedilen bir sonuçtur.²²

"Eğer koku alma duyusu hava ve sudan oluşan bir ortam aracılığıyla algılanıyorsa, neden bir koku diğerine baskın hale gelir? Zira çoğu zaman, kötü bir kokunun, ardından gelen tatlı bir koku sayesinde kötü kokuyu bastırabilir ya da tam tersi olabilir; hava, kokuları iletmeye uygun olsaydı ve kokulu buharların kendileri duyu organına gelmeseydi bunun olmaması gerekirdi. Havanın tüm renkleri iletmesi ve diyelim ki beyaz rengin faaliyetinin hiçbir zaman başka bir rengi, örneğin siyahı bastırmaması böyledir. Çünkü renklerin kendileri değil, [sadece] faaliyetleri havada var olur. Dolayısıyla, en azından [hava] cisim olan buharların kendilerini değil de yalnızca faaliyetlerini iletiyorsa, kokular söz konusu olduğunda da bunun gerçekleşmesi gerekir." Ayrıca "duyumun, koklanabilir olanın bir araç vasıtasıyla kavranması değil, koku nesnesinin kendisinin duyu organına gelmesi olduğu" şeklindeki karşıt teori de dikkate alındığında bu sorun daha da girift hale gelecek ve diosmik çözüm, akış çözümüyle de karşı karşıya kalacaktır. Ancak Philoponus bu çözüme tütsü kokusunu daha çabuk içimize çekmek için burnumuza yaklaştırmabileceğimiz kanıtını sunmaya devam eder ve bununla birlikte Ammonius'un *Kategoriler* yorumuna atıfta bulunarak akış için sunduğu tüm kanıtları bir araya getirir.²³ Kendisi iki argümandan hareketle havanın koku alma kapasitesi aracılığıyla kokuların duyu organına taşındığını söyleyen argüman nasıl bir araya getirilebilir sorusuna da cevap arar.

Philoponus'un söz konusu itirazın -kokulu cisimlerden gerçekten de akıntılar olmasına rağmen- bu gerçeğin aşırı güç problemini açıklamaya yardımcı olduğunu ancak kokuyu nasıl aldığımızı açıklamadığını dile getirir. Bunun için ortamın diosmik kapasitesine başvurmak gerektiğini ifade eder. Yani ona göre bu sorun, koku alma duyusunun hava veya su gibi bir ortam aracılığıyla çalışmasına dayanan diosmik çözüm önerisiyle aşılabılır. Fakat akış çözümü, timsahlar gibi su hayvanlarının su yüzeyinin üzerinde asılı duran yemlerin kokusunu almasını açıklayamaz, çünkü akış, dumanlı veya buharlı olduğundan aşağıya değil de

²⁰ Ellis, "The Trouble with Fragrance", 296.

²¹ Philoponus, *On Aristotle On The Soul*, 2.7,12, 79.

²² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün, Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021), 129; Philoponus, *On Aristotle On The Soul*, 2.7,12, 40.

²³ Philoponus, *On Aristotle On The Soul*, 2.7,12, 78-79.

yukarıya doğru hareket eder. Ayrıca akbabaların çürümüş cesetlerin kokusunu alabilecekleri kadar uzak mesafelere gitmeleri de mümkün görünmemektedir. Tıpkı görme ya da işitme duyusu zayıf olanların görülebilir ya da işitilebilir olana yaklaşması gibi ve böylece faaliyetin hala güçlüyken işini yapmasını sağlar.²⁴

Bir kokunun veya bir faaliyetin az ya da çok güçlü olabileceği fikri, Philoponus'un *Kategoriler Şerhi*'nin koku sorununa yönelik pasajlarında yer almaz. Fakat kendisinin *Ruh Üzerine* adlı şerhinde daha önceki tartışmasını tamamlamak için bu hususu kullandığını yukarıda ele aldık. Ona göre koku yeterince güçlüyse, bez onu engellemekte başarısız olacaktır. Dolayısıyla Philoponus'un koku alma duyusuna ilişkin son görüşü diosmik bir ortamın gerekli olduğu yönündedir. Ayrıca akış çözümü kokularla ilgili bazı gerçekleri açıklamaya yardımcı olabilir, ancak koklama sürecinin kendisini açıklamaz. Görüşünü bu şekilde revize eden Philoponus, koku sorununu çözmek için artık akış çözümüne başvuramaz. Çünkü bazı durumlarda bir akışın kokuyu duyu organına kadar getirse bile, diosmik çözüme göre kokulu nesne ile duyu organı arasında hala bir mesafe olması gerekir. O halde koku, kendi konusundan ayrılarak ulaşmıyorsa bize nasıl ulaşır? Philoponus'un anladığı gibi, kokunun kendisi diosmik ortam tarafından iletilmez, sadece onun faaliyeti ile iletildiğini belirterek konuyu inceler.²⁵

Bu açıklamalar ışığında Philoponus'un konuyu niteliğin kendisi ve faaliyeti, diosmik ortam ve empirik gözlemler gibi çözümler aracılığıyla incelediğini ifade edebiliriz. Kokunun niteliği, elmada bulunan öze bağlıdır; özünden fiziksel olarak ayrılamaz. Kokunun faaliyeti ise kokunun algılanması, özden yayılan bir etkinin hava gibi bir ortam aracılığıyla taşınmasıyla gerçekleşir. Bu etki, niteliğin kendisi değil de onun aktif sûretidir. Diosmik ortama göre hava veya su, diosmik kapasiteye sahiptir yani kokunun faaliyetini iletebilir. Örnek olarak elmanın kokusu, havanın diosmik yapısı sayesinde burna ulaşır. Bu süreçte hava, kendisi kokulu hale gelmez yani nitelik açısından bir değişimi olmaz, sadece kokunun etkisini taşır. Empirik gözlemler üç aşamalı gerçekleşir: (i) Elmanın Büzüşmesi: Kokunun taşınması sırasında elmadan küçük parçacıklar ayrılır. Bu, her ne kadar Ammonius'un akış çözümünü çağırırsa da Philoponus bunu diosmik sürecin fiziksel bir tamamlayıcısı olarak görür. (ii) Bez Örneği: Kokunun bir bezle engellenebilmesi, akışın fiziksel varlığını kanıtlar. Ancak Philoponus, bezin yalnızca akışı değil, diosmik etkinin yoğunluğunu da engellediğini belirtir. (iii) Suda Yaşayan Canlıların Koku Alması: Timsahların suyun dışındaki kokuları algılaması, diosmik ortam teorisiyle açıklanır. Akıntıyla birlikte suda yukarı çıksa dahi, diosmik etki suyun içindeki hava kabarcıkları aracılığıyla taşınır.

Genel anlamda Philoponus, Ammonius'un akış çözümünü tamamen reddetmez ancak onu diosmik çözümle sınırlı bir bağlamda kullanır. Bu durum ya zayıf koku algısı durumunda akış, kokunun etkisini burna yakınlaştırarak diosmik

²⁴ Philoponus, *On Aristotle On The Soul*, 2.7,12, 79.

²⁵ Philoponus, *On Aristotle Categories* 1-5, 74-75.

süreci destekler. Bu tıpkı zayıf görmenin nesneye yaklaşmayı gerektirmesi gibi fizyolojik bir tamamlayıcıdır. Ya da duman gibi yoğun veya zararlı kokuların akış aracılığıyla doğrudan temas yoluyla algılanır. Bu durumda diosmik etki ikincil sırada kalır.

Philoponus'un ortaya koyduğu bu görüş Aristotelesçi ontolojiyi korurken, empirik gözlemleri açıklamak için disiplinler arası bir teori de geliştirmesine katkı sağlamıştır. Diosmik ortam teorisi hem metafizik tutarlılığı hem de bilimsel açıklama gücünü birleştirir. Bu yaklaşımın, onu antik dönemin en yenilikçi yorumcularından biri yaptığı ve modern bilim felsefesinin temellerine de ışık tuttuğunu söyleyebiliriz.

1.6. Olympiodorus ve Elias

Akış ve diosmik çözüm önerileri sonraki süreçte Olympiodorus (ö. y. 565) ve Elias'ın (ö. y. VI. Asır) *Kategoriler* üzerine yazdıkları şerhlerde benzer bir şekilde değerlendirilmiştir. Olympiodorus akış çözümünü "Aristotelesçilere" ve diosmik çözümünü de Plotinus'a atfeder. Elias ise bu çözümden koku problemine getirilen üç çözümden biri olarak bahseder. Elias diosmik çözümü Aristoteles'e, akış çözümünü Platon'a ve "Aristotelesçi ve Platoncu görüşleri bir araya getiren" bir çözümü de Plotinus'a atfeder. Görüldüğü üzere akış ve diosmik çözümlerinin kime ait olduğu konusunda anlaşmazlığa düşseler de hem Olympiodorus hem de Elias diosmik çözümü koku problemine bir çözüm olarak ele alırlar.²⁶ Olympiodorus, Porphyrios'un ele aldığı zamana dayalı çözümüne yer vermezken Elias tüm çözümlere kısaca değinir ve hepsinin bir bütün olarak koku meselesine çözüm olabileceğini fakat tek başlarına ele alınmalarında çözüm sunamayacağını belirtir. Bu hususta Porphyrios'un çözümünün ortalama kokular için, Ammonius'un çözümünün kötü kokular için Philoponus'un çözümünün de iyi kokular için geçerli olduğunu belirtir.²⁷

2. İslâm Sonrası Dönem

2.1. Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib

Ammonius ile başlayan koku meselesi İskenderiye Felsefe Okulu şerh geleneği, Süryanilere ardından IX. ve X. asırlar arasında tercüme faaliyetleriyle birlikte İslâm dünyasına aktarılmıştır. Bu aktarımın en önemli figürlerinden biri Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'tir. Kendisi bu meseleyi tüm şârihlerin cevher konusunu ele aldıkları pasajdan hareketle incelemeye çalışmış ve *Kategoriler Şerhi*'nin yedinci talimindeki on birinci şukukta konuyu ele almıştır. Ona göre doğru betimler ve

²⁶ Eliae, *Porphyrii Isagogen et Aristotelis Categorias Commentaria*, ed. Adolfus Busse (Berlin: Reimer, 1990), XIII.1/152-153; Olympiodorus, *Olympiodori prolegomena et in Categorias commentarium*, ed. Adolfus Busse (Berlin: Reimer, 1902), XII/48-49.

²⁷ Eliae, *Porphyrii Isagogen et Aristotelis Categorias Commentaria*, XIII.1/152; Murat Kelikli, *Aristoteles Kategoriler II Konu Hakkında ve Konuda*, 55.

tanımlar, betimlenen ve tanımlanan her şey için geçerli olanlardır ve arazın sûretinin betimi bu sûrette değildir, çünkü hepsi için geçerli değildir. Eğer durum bu şekilde gerçekleşirse, o zaman bu tarafta koku niteliklerinin konularından ayrılıp bize gelerek duyularımıza ulaştığı ve bunların arazlar olduğu açıktır ve eğer bazı arazlar konularından ayrılabilir ve bir konusu varsa, o zaman bu arazın betimi geri kalanı için geçerli değildir. Kendisi bu konuda ikisi yanlış ve üçüncüsü doğru olmak üzere üç çözüm önerisi ortaya koyar.²⁸

Birinci çözüm önerisine göre bazıları, örneğin elmadan ayrılıp koku alma duyumuza ulaşan şeyin bir araz olmadığını, çünkü koku alma duyumuzu terk edip ona ulaşmanın koku olmadığını, ancak elmadan ayrılan buharların hava tarafından çözülerek/taşınarak duyularımıza ulaştığını ve bunların cevher olup ve bu nedenle kokladığımızı iddia etmişlerdir. Ayrıca arazın ayrılmaz ve nefsiyle kaim olduğunu da ileri sürmüşlerdir. Ebü'l-Ferec ise bu görüşün üç açıdan çelişkili olduğunu belirtir ve bunları sırasıyla açıklamaya çalışır.

(i) Birincisi Theophrastus'a (ö. MÖ 287) göre cisimlerin havadaki hareketleri dolambaçlıdır ve düz değildir. Bunun nedeni, hareket eden cisim ile hava arasındaki dirençtir, çünkü cisim havayı yarmak istediğinde hava bunu engeller. Eğer üzerimizde kokusu olan düz bir çizgi halinde bir şey varsayarsak, koku, eğer ondan buhar çözülerek bize ulaşıyorsa ve buhar kesinlikle bize ulaşmayıp bizden uzaklaşıyorsa koku olarak kabul edilir. Buhar, dolambaçlı hareket ettiği için kesinlikle kokusunu almıyoruz. Koklanan kokunun buharı ayrışırsa bize ulaşmaz, yani kokular bize buhar nedeniyle ulaşmaz. Buhar onları taşısa da onlar havaya sûretlerini intiba ederek duyulara ve hava aracılığıyla da yeniden duyuya ulaşırlar. Kısacası şayet buhar doğrusal hareket etseydi, kokunun kaynağından uzaklaşması gerekirdi; ancak kokuyu algılıyor olmamız bu teoriyi doğrudan çürütmektedir.

Ebü'l-Ferec'in burada Theophrastus'a doğrudan atıf yapması Helenistik şârihlerin metinlerinde yer almaz. Bu husus kendisinin konu ile ilgili antik dönemi ciddi bir şekilde incelemesi ve konuyla ilgili muhalif görüşleri tespit edip onların çözümlerini hatalı bulması dikkate değer bir durumdur.

(ii) İkinci olarak, eğer kokuları algılamamız buharın çözülmesi ve duyulara ulaşmasıyla oluyorsa, o zaman evlerimizin üst kısmında oturmamız ve en aşağıda misk veya başka bir şey varsa, onu koklamamamız gerekirdi, çünkü ondan çözülen buhar kesinlikle hafif değildir ve bu tür şeyler bulunduğumuz yüksekliğe asla hızlı bir şekilde yükselmez. Evin üst kısmında misk kokusunu koklamak mümkün değildir ve şayet bunu koklarsak daha yavaş bir şekilde koklamaya başlarız. Yine de durum bu şekilde cereyan etmez. Kısacası kokunun var olmasının en temel sebebi buhar değil, havadaki intibanın etkisinden dolayıdır. Burada buharın yoğunluğu ve ağırlığı nedeniyle yukarı doğru yükselmesinin zor olduğu vurgulanır. Örneğin, evin

²⁸ Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 66-68; Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâtî Aristo*, 125-129.

üst katında oturan birinin alt kattaki misk kokusunu alamaması gerekirken, pratikte bunun mümkün olması çözümün eksikliğine işaret eder.

(iii) Üçüncüsü, cisimlerin havadaki hareketinin durduğu bir sınır vardır ve küçük bir cismin uzağa gitmesi mümkün değildir. Eğer kokuları buharın ayrışmasıyla algılayacak olsaydık, akbabanın küçük leş kokularını fersahlarca uzaktan koklaması mümkün değildir. Aynı şekilde evin herhangi bir yerinde misk ya da güzel bir koku olsaydı onu da koklamamız mümkün olmazdı. Çünkü ondan ayrışan buharın o mesafeyi kat edip oraya intikal etmesi söz konusu değildir. Ebü'l-Ferec'e göre bu görüş Plotinus'un mevcut şüpheyi dair getirdiği çözümün üçüncü cevabıdır. Genel itibariyle buhar/akış çözümü, akbabaların yüzlerce kilometre ötedeki leş kokusunu algılamasını açıklayamaz. Buharın bu mesafeyi kat etmesi fiziksel olarak mümkün değildir. Aynı şekilde küçük bir misk parçasının tüm odayı dolduran kokusu, buharın sınırlı taşıma kapasitesiyle çelişir. Ayrıca Ebü'l-Ferec'in çözümü doğrudan Plotinus'a atfetmesi biraz problemlidir.

İkinci çözüme gelince, o da şöyledir: Bunun kanıtı dedikleri gibi, burun deliklerimizi tıkadığımızda havayı içimize çekebilmemiz ama kokuları algılayamayızdır ve bunun nedeni ise havanın yumuşak ve koku taşıyan buharın yoğun olmasıdır. Dolayısıyla buradan kokuların algılanmasının buhar ve intiba yoluyla olduğunu biliyoruz, aksi takdirde burun deliklerimizi tıkadığımızda koku almak mümkün değildir. Ebü'l-Ferec'in bu konudaki cevabı buhar konusundaki ilk çözüme verdiği cevaba benzemektedir. Çünkü kokuların algılanmasının buhardan kaynaklanmadığını ve ayrıca burun deliklerimizi tıkadığımızda havayı içimize çektiğimizin yalan olduğunu belirterek bu görüşü de reddeder.

Ebü'l-Ferec'e göre üçüncü çözüm doğru olan çözümdür: Aristoteles'in öğretilerine göre doğru olan üçüncüsü, yani yalnızca duyularımızın üzerlerindeki intibanın yani diosmik etkinin havanın aracılığı ile algılayacağımız duyuları algıladığımızdır. Bu sûretlerin önce havaya intiba edilmesi ve sonra da havanın bunları duyularımıza damgalaması yoluyla hava tarafından aracılık edilir. Çünkü bir şeyin aynı anda iki çelişkili özelliğe sahip olması imkânsızdır. Havadaki intibanın maddedeki bir sûretin intibası gibi, yani fiziksel (*cismânî*) intiba olarak değil de ruhanî bir intiba olduğu anlaşılmalıdır, çünkü madde iki karşıtı aynı anda barındıramaz. Zira aynı konunun iki karşıtının hem siyah hem de beyaz olması mümkün değildir. Hava ve duyulara gelince, bunlar iki karşıtı bir arada taşır, çünkü biri siyah diğeri beyaz olan iki kişiden gelen hava, her birinin rengini diğerine taşır ve eğer renkle damgalanmış olsaydı, hava ruhanî ve cisimsel bir izlenime sahip olurdu. Hava, iki karşıtı varlıkta tutan bir maddeye/konuya sahip olurdu ki bu imkansızdır. İki karşıt varlıkta ve doğal bir şekilde bir araya gelmez çünkü varlıkları belirli bir mizaca ve belirli bir maddeye dayanmaktadır. Bir şeyin hem sıcak hem de soğuk bir mizaca sahip olması ya da hem siyah hem de beyaz bir renge aynı anda ve birlikte sahip olması imkansızdır. Sûretin bu şekilde taşınmasına ruhanî denir. Ruhlarını havaya ve duyulara kazandıran duyulur imgelere gelince diğer tüm niteliklerden farklıdır, çünkü bir konusu olan bir şey doğası gereği içindeki

çözümleri her zaman etkiler. Zira havanın, cisimde bulunan renk konusuna benzer bir konusu vardır. Bu da şeffaflık ile aydınlıktır. Ayrıca kokuların ve seslerin konusuna benzer bir konusu vardır. Kendisine uygun olduğu için ona doğru hareket etmek ister. Ve ona benzer konularda oldukları için hareket etmez. Bundan dolayı havanın duyulara olan sûretine göre onun sûretini edinir. Yani ona sûretleri damgalar çünkü algılanan sûretlere uygun bir konusu vardır. Gözün renklere uygun bir konusu vardır ki bu da gözdeki merceğin ıslaklığı sayesinde aydınlığı ve ışığının şeffaflığını sağlar. Benzer şekilde kulaklardaki hava sesler için ve burun deliklerindeki hava da kokular için uygundur. Böylece kokular havadaki intibalarıyla duyulara ulaşır. Hava bunları duyulara ruhanî bir yolla iletir ve buhar, kokunun taşıyıcısı olmasına rağmen, algının nedeni değil, intibanın kendisidir. Bu şekilde bu şüphe çözülmüş olur.²⁹

Betimler ve tanımlar, betimlenen ve tanımlanan her şey için geçerli olmalıdır. Ancak koklama duyusuyla algılanan arazî nitelikler söz konusu olduğunda durum böyle değildir. Çünkü bu niteliklerin öncelikle temel kavramlarından ayrılması gerekir. Sonuç olarak, arazî olanın tanımı, yani bir şeyin parçası olmaksızın onun içinde olmak, ancak konu olmadan var olamamak, genel olarak geçerli değildir. Zira algıladığımız şeyi, ancak konusundan ayrılmış bir şey duyularımıza dokunduğunda algılarız. Bunun bir sonucu olarak, konu olmadan da var olabilen arazlar olmalıdır. Fakat bu imkânsızdır. Ebü'l-Ferec bu çözüm için üç temel argüman önerir ve bunlardan ikisinin yanlış olduğunu belirtir. Onun ilk çözümü, Yunanlı yorumcular tarafından da sunulan “akış/yayılma çözümü” olarak adlandırılan çözüme karşılık gelir. Ebü'l-Ferec şârihlerin görüşlerini üç delilde savunduklarını belirtirken ilk delilde Theophrastus’a üçüncü delilde ise Plotinus’a atıfta bulunması önemlidir. Plotinus’a yapılan atıf Elias ve Olympiodorus metinlerinde farklı yerlerde zikredilse de Theophrastus’a yaptığı atıf konusunda tektir bu da onun kendinden önceki geleneğe vakıf olduğunu ortaya koyar.

Ebü'l-Ferec birinci çözümde, kokunun yayıldığı nesnenin onu bir tür buhar olarak yaydığını yani akış çözümünü ifade eder. “Diosmik çözüm” olarak adlandırılan çözüm, ikinci çözüme tekabül eder ve bu kokuyu algıya getiren hava ve suyun onun için bir tür ortam teşkil ettiği varsayımına dayanır. Arapça şerhin üçüncü çözümü ise “intiba/izlenim çözümü” olarak ifade edilebilir. Bu çözüm, kokunun havaya damgalandığını, havanın da kendisini algıya damgaladığını varsayar. Birinci çözümün çürütülmesinin hemen ardından Ebü'l-Ferec ikinci çözüme geçmektedir. Buna göre koku algısı, cismânî buharın çözülmesi ve algılanan şeyin sûretinin havaya damgalanması yoluyla meydana gelir. Bu teoriyi savunanların delili, kişinin burnunu tuttuğunda hiçbir koku alamaması, ancak nefes alabilmesidir, çünkü hava son derece incedir, cisimsel buhar (koku) ise kalındır ve bu nedenle daralmış solunum yollarına nüfuz edemez. Ebü'l-Ferec birinci çözümün

²⁹ Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag*, 67-68; Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib, *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâtî Aristo*, 127-129.

lehindeki karşı argümanların ikincisine de uygulanabileceğine işaret ederek bu argümanı çok veciz bir şekilde çürütür. Ayrıca, kişinin burnunu tutarak nefes alabileceği de doğru değildir. Ancak bu son açıklamanın bir yanlışlıktan kaynaklandığını ifade edebiliriz. Çünkü Yunan şârihleri kişinin burnunu tuttuğunu değil de bir bezle kapattığını ifade etmektedirler.³⁰

Ebü'l-Ferec, Aristoteles okulundan geldiğini söylediği meselenin üçüncü çözümü, kendisine göre doğru çözümdür. Algı, sûretlerin havaya ve havanın da duyularımıza intiba etmesi yoluyla gerçekleşir. Ancak havanın intiba edilmesi, maddedeki sûretin intibası gibi fiziksel (*cismânî*) bir intiba olarak değil de manevi/soyut (*ruhanî*) bir intiba olarak anlaşılmalıdır. Çünkü bir şeyin aynı anda iki karşıt özelliğe sahip olması imkânsızdır. Ancak hava ve duyusal algı, siyah ve beyaz bir kişinin görüşünü ilettiklerinde aynı anda iki karşıt nitelik taşıyabilir, bu nedenle bu iz fiziksel bir nitelikte olamaz. Duyu organlarında algılanan şey için uygun bir temel olduğu gibi, havada da iz için yeterli bir temel vardır. Örneğin, göz nemli ve soğuktur, yani şeffaflık ve ışık algısı yoluyla gerçekleşen renklerin algılanması için uygundur. Benzer şekilde, kulaklar ve burun da ilgili duyusal izlenimlere açık olan uygun bir temele sahiptir. Ebü'l-Ferec'e göre koku, havaya intiba ederek duyu organlarına taşınır. Kendisi böylece koku sorununa üç çözüm önerir, ancak ona göre bunlardan sadece sonuncusu doğru çözümdür.

Kendisinin burada ele almaya çalıştığı çözüm önerileriyle şârihlerin ortaya koymaya çabaladıkları açıklamalarla benzer olmasına rağmen³¹ son çözümün doğru olduğunu belirtmesi ve görüşünü doğrudan Aristoteles'ten yana kullanması onun bir Meşşâî savunucusu olduğunu gösterir. Zira Ebü'l-Ferec'in, kokunun havadaki ruhanî izlenimler aracılığıyla iletilmesini savunduğu çözüm önerisi, aslında Aristoteles'in algıyı sûretin maddesiz iletilmesi ilkesine dayandırmasıdır. Bu çözüm önerisini de üç aşamada ele aldığını ifade edebiliriz; (i) kokulu cisim, havaya soyut bir sûret aktarır. Ardından hava bu sûreti duyu organlarına ruhanî bir yol ile iletir ve burun bu sûreti algılayarak kokuyu deneyimler. (ii) Hava, aynı anda hem siyah hem beyaz gibi karşıt sûretleri taşıyamaz. Bu nedenle, kokunun iletilmesi ruhanî bir süreç olmalıdır. Ayrıca duyuların uygunluğu da ihmal edilmemelidir. Zira gözün renk ve kulağın ses için özelleşmesi gibi, burun da havadaki kokusal sûretleri algılamak üzere yapılandırılmıştır. (iii) Akbabaların uzaklık algısı örneğinde görüldüğü üzere kokunun fiziksel taşınması gerekmeyen ruhanî sûretler aracılığıyla iletilmesi, onların uzak mesafe algısını açıklar. Son olarak burun tıkanıklığı olması durumunda fiziksel buhar taşınması engellense bile, ruhanî sûretlerin iletilmesi mümkündür.

³⁰ Ammonius, *On Aristotle's Categories*, 38; Philoponus, *On Aristotle Categories* 1-5, 74.

³¹ Porphyrios, *On Aristotle Categories*, 62, 63; Dexippus, *On Aristotle Categories*, 53; Ammonius, *On Aristotle's Categories*, 37-38; Philoponus, *On Aristotle Categories* 1-5, 74-75; Simplicius, *On Aristotle's Categories* 1-4, 63-64; Ellis, "The Trouble with Fragrance", 290-302; Kelikli, *Aristoteles Kategoriler II Konu Hakkında ve Konuda*, 49-55.

2.2. İbn Sînâ

Ebü'l-Ferec'ten sonra konuyu kısmen *Kategoriler Şerhi'*inde inceleyen ve bu meselenin fizik ilminde incelenmesi yönünde görüş beyan eden İbn Sînâ'dır. Kendisi "Kokunun araz olduğu ve elmadan ayrık bir şekilde kaim olmadığını savunanlara yönelik başka bir konuda elmadan ayrık olduğunu görebiliriz." diyerek onları eleştirir. Ayrıca elmanın kokusu havada bulunduğu zaman elmayı terk edip yer değiştirmesi söz konusu değildir. Aynı şekilde ateşin sıcaklığı da havada var olduğu zaman ateşi terk edip yer değiştirmesi söz konusu değildir. Aksine bu ya başka bir sıcaklık ve kokunun havada sonradan meydana gelmesiyle oluşur ya da onların çözülmüş parçalarının havada yayılması yoluyla gerçekleşir. Kısacası İbn Sînâ elmanın kokusunun elmadan ayrışıp yer değiştirmiş olmasına karşı çıkar. Zira ister havada başka bir koku oluşsun isterse elmadan çözülen parçalar havada yayılsın bu gibi araştırmaların doğa ilminin araştırma sahasına ait olduğunu vurgular. Ve mantıkçının yapacağı şey ise kokunun elmadan ayrışıp mevcut haliyle elmanın kokusu olduğunu söylemenin çelişkili olduğunu ima etmesi ve onların arzuladıkları şeyden ötürü vuku bulacak vefasızlıkla sanatın dışına çıkmaları olacaktır.³²

İbn Sînâ konuyu adet olduğu üzere *Kategoriler Şerhi'*nde incelemesi ve bu konuda da şârihleri eleştirmesi malum olsa da Philiponus'un *Ruh Üzerine* adlı eserinden hareketle kendisi de kokunun geniş açılımını *Kitâbu's-Şifâ'nın Kitâbu'n-Nefs* adlı eserinde inceleyerek dikkatleri mantık/nefs ilişkisine çekmeyi yeniden tasarladığını ifade edebiliriz.³³ Burada kendisi kokunun genel bir açıklamasını yaptıktan sonra insanların koku hakkında üç açıdan ihtilafa düştüklerini belirtir. Daha sonra onların getirmiş olduğu delilleri sıralar, ardından onların görüşlerini eleştirir ve son olarak doğru kabul ettiği görüşü açıklar:

(i) Çözünme ve Karışma (Buharlaştırma) Çözümü: İnsanların bir kısmı kokunun, koku sahibi bir cisimden buharlaşmış, çözülmüş bir şeyin aracıya (havaya) karışması suretiyle ulaştığını iddia etmişlerdir. İbn Sînâ'ya göre bu görüşün müntesipleri genelde buhar ve duman örneklerini getirerek açıklamaya çalışırlar. Onlara göre şayet koku herhangi bir şeyin çözülmesi sebebiyle yayılan bir şey olmasaydı, sıcaklık diye bir şey olmazdı; ovalama ve buharlaşma ile sıcaklığı eyleme geçirmesi ve kokuların giderilmesi gibi şeyler olmazdı. Soğuk da kokuları hapseden şeylerden olunca bu durumda şu açık olur: Kokular, koklama duyusuna ancak havanın kendisiyle karşılaşp koku duyusuna nüfuz ettiği kokulu bir şeyden buharlaşan bir buhar ile ulaşır. Bu yüzden elma aşırı bir şekilde koklandığında kendisinden çözülen şeyin çokluğundan dolayı elma kuruyup solabilir.³⁴

Genel itibariyle bu görüşü savunanlar kokuyu, kokulu cisimden buharlaşan veya çözülen parçacıkların aracı yani hava ile karışarak duyu organına ulaşması olarak değerlendirirler. Örnek olarak sıcaklıkla artan buharlaşma veya kokunun

³² İbn Sînâ, *Kategoriler*, çev. Muhittin Macit (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010), 57.

³³ İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ: Nefs*, çev. Mehmet Zahit Tiryaki (Ankara: TÜBA, 2021), 160-166.

³⁴ İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ: Nefs*, 162.

soğukta hapsedilmesi gösterilir. Ayrıca elmanın kuruması, onun maddesel bir kayıp olduğunu da destekler.

(ii) Aracının Dönüşümü (Havanın Dönüşümü) Çözümü: Bir kısmı kokunun, koku sahibi bir cisimden çözülmüş bir şeyin aracıya karışması olmaksızın sadece aracının dönüşümüyle ulaştığını iddia etmişlerdir. Bu görüşünü savunanlar ise şöyle delil getirmişlerdir: Çeşitli ortamları dolduran kokular ancak herhangi bir şeyin çözülmesiyle olsaydı, bu durumda kokulu şeyin kendisinden çözülen şeyle birlikte ağırlığının eksilmesi ve hacminin azalması zorunlu olurdu. Bu çözüme göre koku, kokulu cismin parçacıklarını kaybetmesi yerine havanın kendisinin dönüşümüyle yayılır. Esas itibarıyla bu görüş cismin ağırlık/hacim kaybetmemesi gerektiği fikrine dayanır.

İbn Sînâ dönüşümle ilgili bir sorun olduğuna delalet eden şeylerin mevcut olduğunu kafur/misk üzerinden ele almaya çalışır. Ona göre kafurun, bütün cevherine yayılacak yani cevherini ortadan kaldıracak şekilde buharlaştırılması durumunda onda belli bir sınıra kadar yayılacak şekilde yayılan bir koku meydana gelir. Hâlbuki ondan o kokunun nakil ve konulma yoluyla bulunduğu yerin bütün her tarafına, o mekânın bütün kısımlarına yayılması mümkündür ve hatta o köşe bucağın küçük dar bir yerinde bile o koku gibi bir koku alınır. Bu küçük yerlerden her biri o kokudan bir şeyle kokulandığında, zikredilen yere eklenen yerlerin tamamında o kokudan çözülen kokuların tamamı buharlaşma ile olan ya da kendisine uygun olan buhardan dolayı kat be kat artar. Bu durumda bu noktada gelen eksikliğin cevherden çözülen şeye yakın ya da uygun olması gerekir. Oysa böyle olması söz konusu değildir.

Sonuç olarak İbn Sînâ burada kafur örneği üzerinden bu çözümü eleştirmeye çalışır. Ona göre kafur tamamen buharlaşsa bile kokusunun her yere eşit yayılması, bu teorinin sınırlarını aşar. Ayrıca, kokunun uzak mesafelere ulaşması için gereken madde miktarı, cismin fiziksel kapasitesini de aşabilir.

(iii) Doğrudan/Aracı Olmaksızın Ulaşma Çözümü: Bir kısmı ise, kokunun, cisimden başka bir şeyin karışması olmaksızın ve aracıdan kaynaklanan herhangi bir dönüşüm olmaksızın ulaştığını söylemişlerdir. Bu ise çözünme ve karışma olmaksızın ulaşma olarak ifade edilebilir. Onlara göre bunun anlamı şudur: Kokulu bir cisim, kokusuz bir cisim üzerinde, aralarında kokusuz bir cisim olduğu halde etki eder, ancak aracı cisimde bir etkide bulunmaz, bilakis seslerin ve renklerin ulaşmasında denildiği üzere aracı, bu durumda bu fiili yapmayı mümkün kılan bir şey olur. Bu görüşü savunanlar şöyle demişlerdir: Bizim buharın kokulu şeyden çözülüp sonrasında yüz fersah ve daha fazla gittiğini söylememiz mümkün değildir. Aynı şekilde kokulu şeyin, cisimleri ısıtırken ateşten dolayı cisimlerin dönüşmesinden daha güçlü bir şekilde dönüştüğüne hükmetmemiz de mümkün değildir. Güçlü bir ateş etrafını ancak bir noktaya kadar ısıtır. Ayrıca bazı ülkelerde leş yiyen akbabalar bulunmaktadır. Akbabaların yüzlerce fersah öteden ceset kokusunu algılaması, buhar veya dönüşüm teorilerinin açıklayamayacağı bir olgu

olarak sunulur. Kokunun bu denli uzak mesafelere “fiziksel bir taşınım” olmadan ulaşması gerektiği vurgulanır. Kısacası koku, ışık veya ses gibi herhangi bir aracıya ihtiyaç duymaksızın doğrudan yayılır. Bu hususta verilen akbabaların uzak mesafelerden ceset kokusunu algılaması örneği bu görüşü desteklemektedir.

İbn Sînâ bu görüşün de hatalı olduğunu şu şekilde açıklar;

“Ona göre kokunun ulaşması, kendisinden gelen şeyle kendisine gittiği şey arasında herhangi bir nispet ya da yol gösterici bir emare olmaksızın gerçekleşmez. Oysa kokulu bir cisim bunun gibi bir şeye ihtiyaç duymaz. Zira sen kafurun, kokusunun sana gelmeyeceği bir yere nakledilmiş olduğunu, hatta ansızın yok olduğunu vehmetseydin, bu, onun kokusunun bundan yani ortadan kalktıktan sonra da havada kalmış olmasını engellemezdi. Bu şüphesiz dönüşüm ya da karışımından dolayıdır. Akbabalarla ilgili söze gelince, güçlü rüzgarların cesetlerden çözülmüş kokuların ve buharların hava tabakasının en üstünde yer alan zikredilen mesafeye nakletmiş olması mümkündür ve böylece duyusu daha güçlü insanlar ve bulunduğu yer itibariyle de daha yüksekte olan akbaba ve başka canlılar onu duyumsar. Aynı zamanda kokular hayvanların çoğuna insanlara ulaştığından daha fazla bir şekilde ulaşabiliyorsa uzak mesafelerden görülen şeyler de aynı şekilde hayvanlara ulaşabilir.”³⁵

Bu görüşün hatalı olması kokunun kaynak/aracı ortadan kalksa bile havada kalması, doğrudan iletimle çelişmektedir. Yine de rüzgârların buharları taşıması veya hayvanların keskin duyuları, uzak mesafe algısını açıklayabilir. Akbabaların yüksek irtifada uçarak kokuyu alması, ancak buhar taşınımıyla mümkün hale gelir. Ayrıca bu görüşün, kokunun yüz fersah gibi mesafelere ulaşmasını açıklayamayacağı savunulur. Çünkü buharın bu kadar uzağa gitmesi için kokulu cismin tamamen yok olması gerekirdi. Aynı şekilde ateşin ısıyı ancak sınırlı bir mesafeye yayması örneğiyle, koku için benzer bir sınırın olması gerektiği vurgulanır.

İbn Sînâ tarafından ileri sürülen bu argümanları sırasıyla eleştirdikten sonra kendisi konu hakkında doğru olan şu görüşü belirtir; ona göre koklanabilen şeylerin buhar olması mümkün olduğu gibi, havanın bizzatı kendisinin kokulu şeyden dönüşmüş olup böylece havanın bir kokusunun olması da mümkündür. Bu durumda havanın hükmü buharın hükmü gibi olur. Dolayısıyla da nüfuz etme özelliği olan parçaları latif her şey, koklama organına ulaşıp onunla karşılaştığında buhar ya da kokuya dönüşen bir hava olur ve koku duyumsanır. Bu açıdan her aracıya, dönüşüm ile ulaşıldığı bilinen bir durumdur. Zira duyulur olan da duyumsayan ile karşılaşmaya gücü yetseydi bir aracı olmaksızın duyu onu duyumsardı. İbn Sînâ, koku iletiminin hem buharlaşma hem de havanın dönüşümü ile gerçekleştiğini savunur.

İbn Sînâ’nın doğru olarak kabul ettiği görüşün, havanın dönüşümü ve buharlaşma teorisi olarak ifade ettiği ilk iki teoriyi harmanlayarak uzlaşımsal bir görüş şeklinde ortaya koyduğu son görüş olduğu söylenebilir. Kısaca bu görüş, buharlaşma çözümüyle kokulu cisimden latif parçacıklar ayrılması ve havanın

³⁵ İbn Sînâ, *Kitâbu’ş-Şifâ: Nefs*, 166.

dönüşümü çözümüyle de bunların havayla taşınması ve havanın bu parçacıkları “kokulu hale getiren” bir ortam olarak işlev görmesi şeklindedir. Bu iki çözüm; kafur, rüzgâr ve akbaba gibi örneklerle desteklenir. Yani rüzgâr, buharı uzak mesafelere taşıyabilirken akbabalar gibi keskin koku alma yeteneğine sahip canlılar da bu taşınan buharı algılar. Kafur ise buharlaşan kokuyu, havanın dönüşüm kapasitesiyle her yere yayar, ancak yoğunluk sınırları fiziksel kurallarla belirlenir.

İbn Sînâ’nın kokuya yönelik ortaya konulan üç temel görüşü çeşitli açılardan eleştirdikten sonra kendi görüşünü ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. Özellikle koku konusunda ileri sürülen bu üç görüşü incelediğimizde Ebü’l-Ferec’in birinci çözümünde ortaya konulan üç delilin genel yapısıyla İbn Sînâ’nın görüşleriyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde ikinci çözümü de İbn Sînâ’nın bu üç görüşü içerisinde zikretmek icap eder. İbn Sînâ’nın ileri sürdüğü birinci görüş, Ammonius tarafından geliştirilen akış/akıntı çözümünü, Philoponus’un ortaya koyduğu ikinci ve üçüncü görüşün de diosmik çözüm yani kokunun hava ve su aracılığıyla iletimini sağlayan çözümüyle benzer olduğunu ifade edebiliriz. Kendisi bu görüşlerin doğru olamayacağını belirttikten sonra diosmik çözüm ile kendi görüşünü harmanlayarak Ebü’l-Ferec’in yaptığı gibi doğru olduğunu savunduğu görüşü belirtmekten kaçınmaz. Kendisinin diosmik çözümü havanın dönüşümü ile birleştirmesi, onu Helenistik düşünceden ayıran kritik bir adımdır. Hem Ebü’l-Ferec’in hem de İbn Sînâ’nın koku ile ilgili pasajlarını incelediğimizde aynı düşünceyi yorumsal farklılıkla ele alıp inceledikleri söylenebilir. Belki de tek ayrıştıkları husus, Philoponus gibi *Nefs/Ruh Üzerine* adlı eserlerinde konuyu ele alıp incelemeleridir. Sonuç olarak burada belirtmeye çalıştığımız tüm açıklamaları kronolojik bir şekilde sunmakla birlikte İbn Sînâ’nın görüşünün başta Ebü’l-Ferec’in görüşleriyle doğrudan örtüştüğü ve Philoponus, Simplicius ve Ammonius ile de benzerliklerinin görüldüğü söylenebilir. Bu durum İbn Sînâ’nın Helenistik şârihlerin genel düşüncelerine hâkim olduğu ve adet olagelen süreci takip ederek onları eleştirme babında bu meseleyi *eş-Şîfâ* adlı külliyyatının değişik bölümlerinde inceleyerek Ebü’l-Ferec gibi mirası aktarmakla birlikte yeniden inşa ettiğini de ortaya koymaktadır.

Sonuç

Antik ve Orta Çağ felsefe geleneğinde elma kokusu üzerinden incelemeye çalıştığımız koku meselesi, Aristotelesçi ontolojideki araz kavramının “konuda bulunan” empirik gözlemlerle uzlaştırılmasına dair epistemolojik ve metafizik bir sorunsal olarak ele alınmıştır. Bu konuda ilk görüş Porphyrios tarafından ortaya konulan zaman çözümüdür. Bu çözüm Dexippus ve kısmen de Ammonius tarafından da zikredilmektedir. Ammonius zaman çözümüne bağlı kalmayıp akış çözümünü ortaya koymuş, Simplicius ise kokunun niteliği üzerinde konuya yaklaşmış ve onun döneminde bu mesele daha bilinir bir hale gelmiştir. Philoponus’un bu meseleyi Ammonius ve Simplicius’un görüşlerini harmanlayarak

Kategoriler Şerhi'nde incelediği sonraki süreçte bu görüşlerinde hatalı olduğunu belirterek meseleyi *Ruh Üzerine* yazdığı şerhinde yeniden ele alması ve konuyu havanın ve suyun ortamına bağlı kalan diosmik çözüm önerisi ile ortaya koyması konunun mantık/nefs ilişkisinin başlangıç noktasını oluşturması açısından önemlidir. Özellikle onun diosmik çözümü hem metafizik tutarlılığı hem de bilimsel açıklama gücünü birleştirir. Bu yaklaşım, onu antik dönemin en yenilikçi yorumcularından biri yapar ve modern bilim felsefesinin temellerine ışık tutar. Elias ve Olympiodorus gibi şârihler de mevcut görüşleri ve bunların hangi filozoflar tarafından temsil edildiğini aktarmışlardır. Tercümeler vasıtasıyla İslâm dünyasına aktarılan bu görüşler Ebü'l-Ferec ve İbn Sînâ tarafından da incelenmiştir. Bu konuda Ebü'l-Ferec, koku algısının buhar teorisiyle açıklanmasına yönelik üç temel eleştiri getirir ve Aristotelesçi bir perspektifle alternatif bir çözüm önerir. Bu eleştiriler ve çözüm, Helenistik dönem yorumlarıyla karşılaştırıldığında benzerliklerin ve farklılıkların var olduğunu gösterir. Özellikle koku algısını ruhanî izlenimler üzerinden açıklayarak hem akış hem de diosmik çözümlerin eksikliklerini aşmaya çalışır. Bu yaklaşım, Aristotelesçi metafiziği İslâm felsefesiyle harmanlayarak özgün bir sentez sunar. İbn Sînâ ise problemi disiplinler arası bir perspektifle ele alarak koku iletimi konusundaki görüşleri sıralar ve ardından bunları eleştirir. Daha sonra uzlaşımalsal bir şekilde görüşleri sentezleyerek doğru olan görüşü savunur. İbn Sînâ bilhassa koku meselesini doğa biliminin fiziksel süreçlerine indirgeyerek ve mantık ile metafiziğin sınırlarını netleştirmiştir. Ona göre, kokunun konusundan ayrılması meselesi, ontolojik bir paradokstan ziyade, duyuşsal algının fizyolojik ve kimyasal dinamiklerine dair empirik bir araştırma konusudur.

Sonuç olarak koku meselesi, felsefenin temel disiplinlerinin (ontoloji ve epistemoloji), birbiriyle nasıl iç içe geçtiğini ve empirik gözlemlerin metafizik sistemleri nasıl dönüştürebileceğini gösteren paradigmatik bir örnektir. Antikiteden moderniteye uzanan bu süreç, felsefenin yalnızca soyut spekülasyon değil, aynı zamanda insanın duyuşsal deneyimini anlamlandırma çabası olduğunu kanıtlar. Philoponus'un diosmik çözümü ve İbn Sînâ'nın uzlaşımçı modeli, günümüzdeki interdisipliner araştırmalara ilham verebilecek bir derinliğe sahiptir. Aynı şekilde Ebü'l-Ferec'in koku meselesindeki yaklaşımını algıdan hareketle belirlemesi ve kokunun iletiminin cisimsel değil de ruhanî bir intiba olarak savunması onun salt bir Aristoteles savunucusu olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu tarihsel miras, bilimsel keşiflerin felsefî sorgulamayla nasıl beslenebileceğine dair kalıcı bir örnektir. Ayrıca bu tartışmalar, Aristotelesçi kavramsal çerçevenin epistemolojik ve metafizik tutarlılığını koruma çabalarını yansıtırken, antikiteden Orta Çağ'a uzanan felsefî sürekliliğin ve eleştirel düşüncenin dinamik yapısını da ortaya koymaktadır.

Kaynakça/References

- Alaattin Tekin. "Ammonius Son of Hermias ve Okulunun İslâm Dünyasına Aktarımı". *Oksitendalizme Giriş (İslam Medeniyetinde "Öteki": 9-13. Yüzyıllar)*. ed. Fadıl Aygan vd. 405-422. İstanbul: Beyan Yayınları, 2023.
- Alaattin Tekin. *Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib'in Eisagoge ve Categorias Şerhi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2023.
- Ammonius. *On Aristotle's Categories*. çev. G. B. Matthews S. M. Cohen. London: Bloomsbury, 2014.
- Aristoteles. *Kitâbu Kâtîguryâs ev Kitâbu'l-Makûlât en-Nâssû'l-Kâmil li Mantiki Aristo (içinde)*. nşr. Ferid Cebr. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, 1999.
- Aristoteles. *Kitâbu'l-Makûlât Mantiki Aristo (İçinde)*. nşr. A. Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1980.
- Aristoteles. *Organon I Kategoriyalar*. çev. Hamdi Ragıp Atademir. Ankara: MEB, 1989.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Ömer Aygün - Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2021.
- Dexippus. *On Aristotle Categories*. çev. John Dillon. London: Bristol Classical Press, 1990.
- Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib. *Der Kategorienkommentar Von Abü l-Farag (Abdallâh Ibn At-Tayyib)*. nşr. Cleophea Ferrari. Boston: Brill, 2006.
- Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib. *eş-Şerhu'l-Kebîr li-Makûlâti Aristo*. nşr. Ali Hüseyin el-Câbirî. Dimeşk: Daru't-Tekvîn, 2010.
- Ebü'l-Ferec Abdullah İbnü't-Tayyib. *Tefsîru Kitâbi İsâgûcî li Furfûryûs*. nşr. Kwame Gyekye. Beyrut: Daru'l-Meşrik, 1975.
- Eliae. *Porphyrii Isagogen et Aristotelis Categorias Commentaria*. ed. Adolfus Busse. Berlin: Reimer, 1990.
- İbn Sînâ. *Kategoriler*. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2010.
- İbn Sînâ. *Kitâbu's-Şifâ: Nefs*. çev. Mehmet Zahit Tiryaki. Ankara: TÜBA, 2021.
- John Ellis. "The Trouble with Fragrance". *Brill* 35/3 (1990), 290-302.
- Murat Kelikli. *Aristoteles Kategoriler II Konu Hakkında ve Konuda*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2019.
- Olympiodorus. *Olympiodori prolegomena et in Categorias commentarium*. ed. Adolfus Busse. Berlin: Reimer, 1902.
- Philoponus. *On Aristotle Categories 1-5*. çev. M. Tweedale R. Sirkel - J. Harris. London: Bloomsbury, 2015.

Philoponus. *On Aristotle On The Soul, 2.7,12.* çev. William Charlton. London: Bloomsbury, 2014.

Porphyrrios. *On Aristotle Categories.* çev. Steven K. Strange. London: Bloomsbury, 2014.

Simplicius. *On Aristotle's Categories 1-4.* çev. M. Chase. New York: Duckworth and Cornell University Press, 2003.

